

dr hab. Jadwiga Daszykowska-Tobiasz, prof. UR
Uniwersytet Rzeszowski

RECENZJA

rozprawy doktorskiej Pana mgr Krzysztofa Stefana Nawrota, zatytułowanej: *Zjawisko handlu ludźmi w opinii studentów szkół wyższych województwa małopolskiego. Studium socjologiczne*, Kraków 2023, ss. 190

Uwagi wstępne

Niniejszą recenzję przygotowałam na podstawie uchwały w sprawie powołania recenzenta rozprawy doktorskiej Pana mgr. Krzysztofa Stefana Nawrota przez Wysoki Senat Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II (pismo Prorektora ds. Nauki, Dyrektora Szkoły Doktorskiej ks. prof. dra hab. Tomasza Rozkruta z dnia 12 października 2023 r.).

Zgodnie z art. 13 ust. 1 ustawy z dnia 14 marca 2003 roku o stopniach i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz.U. z 2017 r. 1789 z późn. zm.) praca doktorska powinna stanowić oryginalne rozwiązanie problemu naukowego, dowodzić ogólnej wiedzy teoretycznej kandydata danej dyscypliny naukowej oraz umiejętności samodzielnego prowadzenia pracy naukowej. Recenzję rozprawy sporządziłam po szczegółowym zapoznaniu się z treścią przekazanego egzemplarza.

Ocena ogólna

Przedłożona do recenzji dysertacja doktorska, której autorem jest mgr Krzysztof S. Nawrot, została opracowana pod kierunkiem naukowym ks. prof. dra hab. Tadeusza Borutki. Zasadniczym przedmiotem rozprawy jest socjologiczne ujęcie zjawiska handlu ludźmi w opiniach studentów szkół wyższych województwa małopolskiego.

Handel ludźmi jest postrzegany jako jedno z największych współczesnych zagrożeń bezpieczeństwa człowieka i przestrzegania jego praw. Zjawisko to stanowi współczesną formę niewolnictwa, której przykłady można wyliczać na przestrzeni dziejów. Powszechność niewolnictwa można dostrzec w starożytnej Grecji, w Rzymie stanowiło ważny czynnik rozwoju gospodarki. W okresie średniowiecza występowało przede wszystkim w krajach arabskich. Imperialistyczne zakusy krajów europejskich skutkowały kolonializmem, a usilne próby chrześcijaństwa jedynie nieco zmniejszyły niewolnictwo, jednak nie wyeliminowały go zupełnie. Dopiero w 1815 roku Deklaracją Mocarstw otworzono proces likwidacji niewolnictwa (zob. B. Klebeko, *Handel ludźmi jednym z największych współczesnych zagrożeń dla realizacji idei*

praw człowieka, w: M. Jabłoński, T. Jurczyk, P. Gutierrez (red.), *Międzynarodowa ochrona praw człowieka – współczesne problemy na świecie*, Wrocław 2015, s. 23).

W XXI wieku, w dobie wypracowanych regulacji prawnych (chodzi zarówno o przepisy międzynarodowe i ustawodawstwo wewnętrzne), w tym katalogu chronionych praw człowieka, przy aktualnym stanie rozwoju cywilizacyjnego, ustawodawczego, kulturowego itp. państw i społeczeństw, występowanie zjawiska handlu ludźmi wydaje się wręcz niedorzeczne. Ta współczesna forma niewolnictwa nie powinna mieć miejsca, tymczasem jej przypadki odnotowuje się we wszystkich krajach świata (Klebeko, s. 24) – jak podaje Autor rozprawy – zarówno w skali regionalnej, jak i globalnej (s. 5). „W Polsce problem ten także się nasila i jest przyczyną wielu ludzkich nieszczęść, ponieważ dotyczy również ludzi młodych” (s. 6). To pokazuje, że handel ludźmi wciąż stanowi poważny proceder przestępczy i aktualny problem badawczy dla nauk społecznych, w tym socjologii. Doktorant trafnie zauważa, że „badań tych nie można ograniczać wyłącznie do zagadnień definicyjnych i teoretycznych” (s. 6). Dostrzeżenie wymienionego zjawiska i uczynienie przedmiotem badań opinii studentów jest z naukowego punktu widzenia w pełni uzasadnione i zasługuje na uznanie. Dowodzi wycucia palących problemów o znacznej wadze społecznej. W nawiązaniu do powyższego należy uznać, że mgr Krzysztof S. Nawrot przygotował dysertację doktorską ważną i wartościową pod względem poznawczym i praktycznym.

Oryginalność rozprawy

Doktorant w dysertacji wyczerpująco opisuje zjawisko handlu ludźmi oraz dokonuje analizy opinii studentów w tej kwestii. Warto podkreślić, że postuluje – co sam czyni – interdyscyplinarne rozpatrywanie zjawiska ze względu na jego złożony, wielopłaszczyznowy i wielokontekstowy charakter, pojawiające się nowe formy działania przestępców, często trudne do rozpoznania i zahamowania oraz wymagające wyspecjalizowanych narzędzi, czasu i nakładów finansowych (s. 7).

Zaprezentowany w rozprawie proceder handlu ludźmi jest istotnym problemem z punktu widzenia nauk społecznych, głównie ze względu na potrzebę zapobiegania bądź niwelowania go z przestrzeni społecznej. Wymaga w tym celu ciągłego wyjaśniania, stąd bezsprzecznie warto rozpatrywać go w badaniach naukowych. W literaturze przedmiotu jest wiele pozycji poświęconych temu zjawisku, wciąż pojawiają się nowe opracowania. Autor uzasadnia – należy uznać – słusznie: „(...) problematyka ta domaga się jednak dalszych analiz” (s. 7). Podjęcie problemu handlu ludźmi, który – jak przekonuje Doktorant – „(...) nieustannie ewoluuje zarówno w obszarze przyczyn, jak i jego skutków” (s. 7-8), ale także w zakresie wspomnianych form przestępstwa, jest zatem zabiegiem aktualnym i znaczącym. Uchwycenie jego natury i uwarunkowań na podstawie szczegółowej analizy licznej literatury przedmiotu, aktów

prawnych, dokumentów nauki społecznej Kościoła i opinii studentów, bezsprzecznie czyni go oryginalnym.

Nieczęsto w pracach doktorskich na gruncie socjologii podejmowana jest perspektywa Kościoła katolickiego. Ten kontekst pracy dodatkowo należy uznać za wartościowy i potrzebny w kontekście problemu podjętego w dysertacji.

Aspektem przemawiającym za nowatorstwem podjętego przedmiotu badań jest również ulokowanie go w obrębie szkół wyższych w Województwie Małopolskim. Uzyskane wyniki badań z udziałem studentów uczelni na terenie danego województwa, mogą stanowić podstawę do dalszych dociekań badawczych, w tym porównywania rezultatów podobnych badań zrealizowanych w innych województwach bądź regionach Polski. Tak ustalona koncepcja badawcza otwiera szerszą perspektywę badawczą, w związku z tym stwarza szansę uchwycenia specyfiki zjawiska, szerokiego spektrum jego indyktorów, różnic w jego percepcji u badanych itp. W efekcie daje możliwość sformułowania wniosków i postulatów o zasięgu szerszym niż lokalny, a nawet regionalny.

Kolejnym argumentem przemawiającym za oryginalnością rozprawy jest przedstawiona analiza wyników badań o stanie wiedzy studentów na temat zjawiska handlu ludźmi, dokonana w oparciu o dane uzyskane za pomocą autorskiego kwestionariusza ankiety.

Konstatując, przedłożoną mi do recenzji dysertację doktorką autorstwa Pana Krzysztofa Nawrota uznaję za wartościową i oryginalną. Bez wątplenia stanowi ona przyczynek do rozwoju nauk społecznych, w tym szczególnie socjologii.

Ocena formalna

Opiniowana rozprawa doktorska zawiera konstytutywne elementy pracy naukowej, ma poprawny układ, składa się zasadniczo z sześciu rozdziałów. Całość stanowi 190 stron maszynopisu.

Mgr Krzysztof S. Nawrot wprowadza do rozważań krótkim *Opisem bibliograficznym pracy* (nienumerowana strona) zawierającym między innymi: *Abstrakt* i *Słowa kluczowe*. Kolejno lokuje w pracy: *Spis treści* (s. 3-4), a po nim *Wstęp* (s. 5-10). W ostatnim z wymienionych uzasadnia podjęcie problemu, wskazuje nazwiska jego badaczy, cele badań, określa zastosowaną metodę oraz klarownie prezentuje strukturę dysertacji.

Doktorant w trzech pierwszych rozdziałach to jest: *Istota handlu ludźmi jako przedmiotu działań w przestępczości zorganizowanej* (s. 11-39); *Charakterystyka form handlu ludźmi* (s. 40-76); *Penalizacja czynów zabronionych wchodzących w zakres przestępstwa handlu ludźmi* (s. 77-101), przedstawia teoretyczne podstawy badań. W tej części rozprawy szczególną uwagę poświęca stosowanej terminologii oraz charakterystyce przestępstwa handlu ludźmi, jego podłoża cywilizacyjnego oraz skali zjawiska w Polsce i na świecie, a także opisowi jego form

(pracy przymusowej, prostytucji, handlu dziećmi, handlu narządami ludzkimi, żebractwa – w tym żebractwa dzieci – wykorzystania seksualnego dzieci oraz zmuszania ich do prostytucji, wyłudzenia kredytów i świadczeń socjalnych). Doktorant podejmuje także kwestię regulacji prawnych i stanowiska Kościoła wobec opisywanego procederu handlu ludźmi. W rozdziale pierwszym uwagę recenzenta zwraca przywoływanie jednego źródła (przypisy: 68-78) na aż 5 stronach pracy (s. 31-35).

Mgr Krzysztof S. Nawrot w rozdziale czwartym zatytułowanym: *Metodologia badań własnych* (s. 102-115) określa cel badań i uzasadnia jego wybór, wyłania problemy i hipotezy badawcze, metody, techniki i zastosowane w badaniu narzędzia. Kolejno w rozdziale występują dwa podrozdziały: *Organizacja badań i dobór próby* i *Charakterystyka społeczno-demograficzna respondentów*. W rozdziale metodologicznym pracy brakuje opisu terenu badań.

Doktorant w rozdziałach piątym: *Zjawisko handlu ludźmi w świadomości młodzieży akademickiej* (s. 116-126) oraz szóstym: *Struktura handlu ludźmi w opiniach studentów* (s. 120-149) przedstawia wyniki badań własnych. Analiza uzyskanego materiału obejmuje: wiedzę studentów o zjawisku handlu ludźmi (s. 116-120) oraz o skali zjawiska w Polsce i na świecie (s. 120-126), najczęściej spotykanych formach handlu ludźmi (s. 127-133), grupach ryzyka najbardziej zagrożonych wymienionym przestępstwem (s. 133-149). Rozdział szósty zamykają *Wnioski* (s. 143-149), a całość pracy wieńczy: *Zakończenie* (s. 150-153), *Streszczenie* w języku polskim (s. 154-155) i angielskim (s. 156-157), obszerny wykaz *Bibliografii* (s. 158-177), *Spis tabel* (s. 178-179), *Spis wykresów* (s. 180-181) oraz *Aneks* (w załączniku *Kwestionariusz ankiety*) (s. 182-190). W rozdziale należało wyłonić odrębne podrozdziały: *Weryfikacja hipotez badawczych* (tymczasem ulokowano je we *Wnioskach*) oraz *Postulaty* (te niefortunnie znalazły się w *Zakończeniu* rozprawy).

W odniesieniu do formalnej ogólnej oceny pracy można przyjąć, że mgr Krzysztof S. Nawrot zasadniczo prawidłowo ustalił jej strukturę, w tym kolejność zawartych w niej treści oraz zachował proporcje w zakresie objętości rozdziałów. Pewien niedosyt w kwestii zawartości treściowej budzą rozdziały piąty i szósty. Część empiryczna dysertacji doktorskiej ma rzetelnie obrazować pracę wykonaną przez badacza. W niej poddaje analizie uzyskane wyniki badań, udziela odpowiedzi na postawione problemy badawcze, dowodzi realizacji założonych celów badawczych. Treści w recenzowanej rozprawie – w rozdziale piątym i szóstym – można było przedstawić przejrzyściej i bez niepotrzebnego schematyzmu – kwestię tę podejmuję w dalszej części recenzji.

Doktorant na ogół poprawnie sporządził przypisy dolne. Można wprawdzie zauważyć niekonsekwencję w postaci: przywoływania bądź nie nazwy wydawnictw w przypadku monografii (s. 11), niejednolitego zapisu (w nawiasie lub bez niego) daty wydania czasopism (s. 25), w tytułach obcojęzycznych stosowania polskiej albo obcojęzycznej nazwy miejsca wydania

(dla przykładu na stronach: 49, 51). Podobne uwagi można sformułować w odniesieniu do wykazu bibliografii, w którym dodatkowo można było zrezygnować z numerowania zawartych w niej punktów. Wymienione błędy nie umniejszają jednak znacząco wartości pracy. W tym miejscu warto docenić trud Doktoranta, który do przygotowania dysertacji wykorzystał mnóstwo aktualnych i znaczących (z punktu widzenia podjętego problemu) dokumentów, pozycji literatury, źródeł internetowych (polskich, jak i zagranicznych).

Mgr Krzysztof S. Nawrot wykazał się ogólną umiejętnością logicznego i poprawnego prowadzenia wywodu pisemnego na dany temat. Język pracy doktorskiej oceniam jako poprawny. Zdarzają się uchybienia w postaci błędów literowych, diaktrycznych, interpunkcyjnych (na przykład: „podstawowe prawo człowieka, jakim wolność” (strona bez numeracji), jednak występują one nawet w pracach naukowych sporządzonych przez doświadczonych autorów. Oczywiście nie usprawiedliwiam tu Doktoranta, raczej sugeruję wyeliminowanie wymienionych niedociągnięć w przypadku decyzji o opublikowaniu rozprawy.

Z kolei w zakresie estetyki i staranności pracy warto zwrócić uwagę na ujednoczenie i poprawę wyliczeń (numeracji) (s. 105, 106), standaryzację wcięć przy prezentowaniu wykazu tabel, wykresów, bibliografii (w tej dodatkowo warto dokonać wyjustowania).

Pomimo powyższych uwag zaznaczam, że Doktorant w zadowalającym stopniu wykazał się znajomością metodyki pisania pracy naukowej. Przedstawiona do recenzji dysertacja doktorska spełnia kryteria formalne stawiane pracom naukowym opracowanym w celu ubiegania się o uzyskanie stopnia naukowego doktora nauk społecznych.

Ocena merytoryczna

Rozprawa doktorska autorstwa mgr Krzysztofa S. Nawrota wpisuje się w specyfikę dyscypliny socjologia, posiada liczne walory naukowe, stąd zasługuje na pozytywną ocenę mimo kilku krytycznych uwag merytorycznych, które przedstawię w tym miejscu. Wyłonienie ich może być przydatne dla Doktoranta pod kątem ewentualnego opublikowania autorskiej monografii, a także wzbogacenia warsztatu badawczego w ramach przyszłych projektów naukowych.

Temat recenzowanej dysertacji jest ujęty klarownie (jednoznacznie wskazuje przedmiot i teren badania, a także wyłania jego uczestników), należy uznać, że został poprawnie sformułowany.

Mgr Krzysztof S. Nawrot uczynił celem głównym badań „próbę ukazania odpowiedzi na temat aktualnego stanu wiedzy na temat zjawiska handlu ludźmi wśród osób studiujących na uczelniach zlokalizowanych w obszarze województwa małopolskiego” (s. 8, 103). W tym miejscu pojawia się pewna nieścisłość w stosunku do tematu pracy, ponieważ Doktorant akcentuje w nim badanie opinii (s. 147). „Wiedza” – jak najogólniej można przyjąć – stanowi zasób informacji, którymi człowiek posługuje się w myśleniu i działaniu, zaś „opinia” oznacza osobisty pogląd na

coś, przekonanie o czymś, o kimś. Różne znaczenie tych dwóch określeń wyklucza ich synonimiczne rozumienie. Dodatkowo wątpliwość budzi określenie „dodatkowego” celu (s. 8), a mianowicie kwerendy dokumentów i publikacji opisujących zjawisko handlu ludźmi. Kwerenda sama w sobie nie stanowi celu badań. Wyjaśnienia wymaga także stwierdzenie, że zastosowanie metody historyczno-porównawczej (jak należy przyjąć w celu analizy krytycznej źródeł, literatury itp.) umożliwiło mgr Krzysztofowi S. Nawrotowi „ukazanie relacji przyczynowo-skutkowej, wpływającej na rozwój omawianego w dysertacji zjawiska” (s. 8). Wymieniona metoda pozwala raczej na przedstawienie historycznego tła i kontekstów zjawiska handlu ludźmi. Być może nie zrozumiałam intencji Doktoranta w tej kwestii, jednak mam wątpliwości także w związku z użyciem określenia „wpływ”, ponieważ w badaniach naukowych wpływu należy jednoznacznie dowieść.

Mgr Krzysztof S. Nawrot w rozdziale IV: *Metodologia badań własnych*, w punkcie: *Cel badań własnych* pisze: „prowadzone badania mają umożliwić dostarczenie możliwie jak największej liczby informacji na temat procederu oraz pozwolić uchronić potencjalne ofiary zagrożenia” (s. 103). Pojawia się pytanie: czy i jak zrealizował to zamierzenie? W wymienionym punkcie brakuje klarownie wyłonionych celów szczegółowych.

Doktorant przyjął jeden główny problem badawczy (w którym znowu pojawia się określenie „wiedza”) oraz cztery problemy szczegółowe (s. 105). Stawianie pytań z zastosowaniem partykuły pytajnej „czy” nie jest wykluczone w badaniu naukowym, jednak można było postawić więcej pytań, które pozwoliłyby dopełnić obraz badanego zjawiska według studentów. Problemom badawczym przyporządkowano hipotezy (s. 106) – główną oraz trzy hipotezy szczegółowe. Brakuje jednej hipotezy szczegółowej, dodatkowo wymienione nie odpowiadają w pełni przyjętemu problemom szczegółowym. Ze względu na charakter badań, w którym dążono do opisu zjawiska nie zaś do badania zależności między zmiennymi, można było zrezygnować ze stawiania hipotez. Te elementy koncepcji metodologicznej badań własnych należało dopracować.

Mgr Krzysztof. Nawrot przedmiotem badań określił wiedzę respondentów, stąd trzeba podkreślić, że ta stanowi nieodłączny element ich opinii, na co wskazują pytania kwestionariuszowe i uzyskany materiał, a także tytuł rozdziału VI (s. 127).

Doktorant w celu realizacji badań własnych z udziałem studentów (N=252) poprawnie dobrał metodę sondażu diagnostycznego i technikę ankiety. Ograniczeniami związanymi z trwającą pandemią COVID-19 uzasadnił wybór kwestionariusza w formie online. Brakuje określenia ram czasowych realizacji badań. W Polsce od 16 maja 2022 roku przestał obowiązywać stan epidemii COVID-19, stąd pojawia się pytanie, kiedy dokładnie zrealizowano badanie? W pracy nie wspomniano szerzej o terenie badań. Nie wypada, by w pracy doktorskiej rozdział

kończyła tabela (s. 115), bez jakiegokolwiek merytorycznego komentarza, podsumowania rozdziału.

Na podstawie recenzji tej części dysertacji nasuwa się ogólna uwaga, iż Doktorant popełnił w niej kilka podstawowych błędów, których można było uniknąć. W rozdziale metodologicznym pierwszoplanową rolę odgrywa przede wszystkim przedstawienie własnych założeń badawczych, nie zaś opisanie poszczególnych elementów procesu badawczego w oparciu o literaturę z zakresu metodologii badań społecznych. Zdaje się, że mgr Krzysztof S. Nawrot odwrócił te proporcje. Nad dopracowaniem wskazanego aspektu warto pochylić się przy ewentualnej decyzji o opublikowaniu treści rozprawy.

Rozdział V: *Zjawisko handlu ludźmi w świadomości młodzieży akademickiej* oraz rozdział VI: *Struktura handlu ludźmi w opiniach studentów* zawierają analizę wyników badań. W tym miejscu nasuwa się pytanie, czy możliwe jest zbadanie „świadomości” młodzieży w badaniu socjologicznym? Treści zawarte w wymienionej części dysertacji stanowią wynik badania kwestionariuszem ankiety online. Doktorant w tabelach i na wykresach prezentuje uzyskane dane i dokonuje ich analizy, głównie ilościowej. Konstatacja, że jedna zmienna może mieć wpływ na drugą zmienną (s. 131, 139), kiedy do jego ustalenia zastosowano test niezależności chi-kwadrat, nie jest prawidłowa. Ten pozwala bowiem jedynie na sprawdzenie czy między dwiema zmiennymi jakościowymi występuje statystycznie istotna zależność. Być może powyższe stanowi niedopatrzenie Doktoranta, gdyż w tej kwestii w odniesieniu do innych wyników dokonał poprawnych wniosków. W rozdziałach V i VI nieco brakuje analizy jakościowej (ta pojawia się częściowo we *Wnioskach* – s. 143-145).

Warto podkreślić, że Mgr Krzysztof S. Nawrot opracował autorskie narzędzie badawcze (uwzględniając przy tym stan wiedzy i danych dotyczących badanego zjawiska handlu ludźmi) (s. 133). Kilka pytań (np. 13, 23) należało precyzyjniej sformułować. Narzędzie ostatecznie pozwoliło Mu uzyskać odpowiedzi na postawione pytania badawcze.

Wniosek końcowy

Po zapoznaniu się z treścią przedłożonej dysertacji, mimo uwag sformułowanych w recenzji ostatecznie stwierdzam, że mgr Krzysztof S. Nawrot rozumie misję realizacji badań w naukach społecznych, podjął oryginalny i ważny problem naukowy, posiada wiedzę w zakresie prezentowanej dyscypliny naukowej (socjologii), wykazał się umiejętnością realizacji badań. W związku z powyższym dopuszczam Doktoranta do dalszych etapów postępowania w przewodzie doktorskim na Wydziale Nauk Społecznych Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie.

Rzeszów, dnia 18 grudnia 2023 r.

Jedynge Danykowski - Tobien